

ALEKSANDAR DEROKO

A ondak je letijo
jeroplan nad
Beogradom

Sećanja

Beograd
2013
DERETA

BEOGRAD NA SUSRETU DVA VEKA

Pođimo hronološkim redom: Rodio sam se mutav. To su mi, razume se, pričali posle, ali ono čega se prvog u životu sećam jeste neko mlako i bljutavo ljubičasto mastilo koje sam morao da mućkam u ustima (celog veka sam posle mrzeo ljubičasto mastilo). U stvari, sve je teklo ovako nekako: Kad je dete već uveliko trebalo da progovori, a ono nikako da promuca ni „ba“ ni „bu“ a kamoli „mama“ ili „tata“, zvali su Dragu Ljočićku, čuvenog, a tada valjda i jedinog dečjeg lekara u Beogradu. Gurnula ona onu kašičicu ili prst detetu u usta, pogledala, nasmešila se i rekla: „Iskuvajte mi dobro ove makazice“... I posle, kvrc, presekla je malo nešto ispod jezika (i danas vidim rezku kad zinem i pogledam u ogledalce). Dete se, valjda, dralo, i posle ceo dan pljuvalo to ljubičasto mastilo kojim su ga terali da ispira usta; to je, u stvari, bio hipermangan, za dezinfekciju. A kad je već reč o takvim raznim intervencijama, trebalo bi se svakako setiti i jedne druge znamenite, ili bar dobro poznate, žene iz tog starog Beograda. I ona mi je, a pritom i mojoj majci, mnogo pomogla u jednom važnom trenutku života. Inače, viđala se po ceo dan, pa i noću, po svim krajevima varoši kako žuri sa malom crnom torbicom u ruci. Na plehanoj tabli pored vrata na njenoj kući bila je naslikana Bogorodica sa anđelčićima okolo, a dole je pisalo „Opštinska babica“. I izvan svoga posla svračala je ona

po beogradskim kućama, tako, na kafu. Mi deca smo je zvali „gospa Cvečnmajka“, a u stvari se zvala Cvečenmajerka. – No, ja sam, izgleda, pošao pogrešnim putem jer bi reč, pre svega, trebalo da bude o starome Beogradu...

Pred sam kraj XIX veka Beograd je bio više no upola manji od današnjeg, i to ako se izuzmu predgrađa a računamo samo varoš. Ona sa savske strane nije tada išla dalje od Bare Venecije i železničke stanice, zatim se pružala do kraja Sarajevske ulice (kafana „Tri ključa“), pa je dalje izlazila gore na plato sa malom starom Crkvom Svetoga Save. Obuhvatala je još „Englezovac“ (tadašnju Makenzijevu ulicu), a na Carigradski drum je izlazila kod „Staroga đerma“. Zatim je uključivala još Palilulu i Hadži-Popovac i najzad silazila na Dunav kod klanice. Izvan toga jezgra bila su neuređena predgrađa, Čukarica, Senjak, Čubura, Bulbulder i dunavska Jalija nizvodno od Dorćola.

Tu sam se rodio i ja šest godina pre kraja prošloga veka. To je bilo na spratu više „Perola“, u Knez Mihailovoj ulici. (Ne hvalim se što sam se rodio u glavnoj ulici tadašnjeg Beograda već ovo pominjem kako bih mogao reći i reč-dve o nekim prilikama stanovanja i da bih pomenuo i neke događaje i ljude.) Kuća je bila na sredini bloka prekoputa današnje „Albanije“. Na uglu ka Terazijama bila je apoteka „Delini“ a na drugome kraju, gde je danas robna kuća „Beograd“, bila je kafana „Hajduk Veljko“. Između ta dva ugla, na sredini, bila je kuća na sprat s velikim, uvek otvorenim kolskim prolazom, kroz koji se ulazilo i u baštu kafane. Desno od toga prolaza bio je, s ulice, lokal Karla Perola. Unutra mermerni stočići sa livenom nogom u secesion šari. Tu su trgovci iz Knez Mihailove ulice svraćali pre ručka na pivo i meze. Prodavane

su sardine, ringlice, maslinke, strani sirevi, ajvar i strana pića u flašama. To su bile takozvane „delikatesne radnje“.

Iz onog kolskog prolaza vodile su stepenice na sprat. Prvo, na pola puta, bio je, da tako kažemo, klozet (tada se to drukčije zvalo). Klozeti nisu smeli biti u samome stanu, jer kanalizacije, tada, još nije bilo. Bila je tu lepo oribana daska sanduka, a da bi bila žuta, u ceđ je dodavan šafran (inače, u samome stanu su za noć bile predviđene i neke druge manje, pomoćne zgode).

Gore u stanu Uja, Jovan Đorđević, onaj koji je, pored ostalog, bio i osnivač Narodnog pozorišta, profesor Velike škole, a koji je napisao i prvi latinski rečnik (čijih je knjiga bilo još na tavanu, pa smo ih mi deca krali i prodavali knjižari Valožića na Varoš-kapiji upola cene). Sećam se, dolazi kod njega profesor Jovan Turoman i oni se s vrata pozdravljaju „*Amice*“... „*Amice*“... i dalje sve latinski, ceo razgovor, a mi deca zinuli, gledamo. Dolazio je tu i Tona Hadžić iz Novog Sada i uvek imao crnu svilenu pantljiku oko glave preko čela, jer je patio od glavobolje. Tu je stanovao, dakle, Jovan Đorđević, samac, neženja, koji je doveo svoju rodbinu iz Sente, Bečkereka i Mokrina. Nije se ženio, a mrzelo ga je da živi sam. Bila je puna kuća. Tako je tu bila i moja majka, kćerka njegove sestre. Tu se ona i udala za moga oca i tako sam se i ja tu rodio (a izgleda da sam mogao da se rodim i u Bagdadu jer su mu Francuzi, koji su gradili našu prvu železnicu i kod kojih je moj otac bio u službi, ponudili da pođe sa njima dalje i na građenje bagdadske pruge, gde su Francuzi posle Beograda pošli).

Bilo je mnogo soba. Uja je imao svoju sobu sa stalažama punim knjiga. Mi deca tu nismo imali pristupa, samo smo ga viđali u dugačkom šlafroku, sa zelenim štitom na čelu, pored velike petrolejske lampe na stolu. Tu je bio i jedan teleskop

kupljen u Beču, kroz koji smo, kada se iznese na tavan, smeli da vidimo četiri meseca, mislim Jupiterova, ali nam je veće zadovoljstvo pričinjalo kada smo mogli da vidimo preko Save kravu u nekom seoskom dvorištu ili da ugledamo sat na zvoniku crkve.

U kujni se ložio šporet još jutrom. Kuvalo se mleko, a da ne zagori stavljano je u šerpu nešto kao levak izvrnut nagore, kroz koji se mleko prelivalo, valjda hladilo, i tako nije zagorevalo. U kujni je bila „devojka“, služavka, razume se, uvek iz „preka“, a tu su u kući bila i dva „đaka“ Velike škole. To su bili Radisav i Ljubomir. Svaka beogradska kuća koja je to iole sebi mogla dozvoliti, držala je „đake“. (I mnogi, posle najugledniji ljudi počinjali su kao takvi „đaci“.) Oni su jeli s nama za stolom, imali svoje sobičke i nešto pomoći za odevanje i najpreče potrebe. Imali su dovoljno vremena za predavanja, učenje i polaganje ispita, a u kući su pomagali u mnogo čemu, pa su podučavali i nas decu, a bilo nas je u kući troje za to. (Inače, pored ovakvih „đaka“ postojali su tada i tzv. „blagodejanci“, đaci koji su primali „blagodejanije“ – stipendiju.)

Radisav nije više važan za ovo o čemu pišemo, ali Ljubomir (Jovanović) je, posle, postao poznat – to je čuveni Ljuba Čupa. Sećam se, tako, jedne večeri dolazi on i kaže nešto kao: „Oprostite, moram da vas ostavim, moram da bežim.“ (To je bilo pred 1900. godinu.) „Pa, kuda ćeš... i zašto?“ Kuća je bila obrenovićevska. (Uja je bio i vaspitač Aleksandra Obrenovića i vodio ga je, kao dete, u Rusiju; na zidu je bio uramljen jedan list a dole je pisalo: „List sa platana pod kojim je Puškin pisao“, bilo je to sa Jalte.) Ali, eto, Ljubu, kaže, hoće policija da uhapsi. „Moram još noćas preko Save, prvo do sela Bežanije, posle ću videti šta ću dalje...“ Otišao je te noći. Nakon mnogo godina, vratio se i sa Mošom Pijade osnovao list *Pijemont*.

Nego da se vratimo kući. Zapamtio sam jedan dugačak hodnik i u njemu dole uza zid poređane petrolejske lampe, pet-šest, sve jedna do druge. Dužnost je „đaka“ bila i da ih uredno održavaju, da im „mumakazama“ poravnavaju fitilje, da ih pune, brišu počađavela stakla i stave onu savijenu „harnadlu“ gore da staklo ne puca. To su bile pomoćne lampe, a u nekim sobama bilo je lampi koje su visile sa plafona, a pomoću tega su se mogle spuštati i podizati. S druge strane hodnika, uza zid, na jednom kao banku, stajale su kupe šećera. Šećera nije još bilo u kockama ni u prahu, već samo u „glavama“. To su bile velike, bele kupe koje je posle trebalo lomiti ili tucati u avanu, kako za šta. Kafa se kupovala kod Dajmaka ili u bakalnici Dušana Todorovića na Terazijama, u zrnu, zelena. Pržena je u „pržuljima“ na otvorenoj ringli od šporeta (mirisala je cela kuća), pa je posle mlevena u onim mesinganim ručnim „vodenicama“, koje su držane u krilu. Kad je već reč o „domazluku“, da pomenemo i zimnicu za koju su pripremane velike tegle. Za krastavce je trebalo, pored salicila, staviti jednu bakarnu paru da sve lepo pozeleni, a za paradajz su flaše zatvarane specijalnom spravom kojom su nabijani kuvani zapušači, a grlić je, potom, zamakan u smolu rastopljenju u jednom lončetu.

Inače, na šporetu se neprekidno kuvalo, prvo doručak, zatim ručak, najzad i večera. Skoro da se nije ni gasio, a najviše su se ložila drva. Ko može, osigura još u jesen vagon bukovih cepanica. Deset kubnih metara, to je dosta za zimu, za kujnu i za sobe. Ugalj se uopšte nije trošio. Na ulicama su se videle grupe od po dva-tri „Turčina“, kako su ih tada zvali, u njihovim odelima od beloga sukna i sa testerama i nogarima preko ramena. Oni su testerisali bukove cepanice „na četiri reza, pet parčadi“ ili „na tri reza, četiri parčeta“, već kako se

pogodiš. Testerisalo se na ulici, pa posle cepalo i ubacivalo u podrume, kroz prozorčiče.

Pored ovih „testeraša“, na ulici su viđani i Cigani („Gospa, da čupame trave?“). Kaldrma je bila „turska“, saobraćaja malo, i između kamenja je brzo izbijala trava. Stanovnici kuća su bili dužni da je čiste, a Ciganke su to noževima obavljale za male pare ili „za staro“; naročito su bili traženi muški prsluci. Neki put su „za staro“ nudili kupine, od kojih se kuvalo slatko. Slatkom i kafom su redovno služeni gosti. Slatko se kuvalo od trešanja, višanja, dunja, lubenica, smokava, čak i od ruža, a najfinije je bilo ono od oraščića. Šljive su mogle biti i filovane bademom. Ono od kupina bilo je „cigansko“ slatko.

Nego da se vratimo na one „glave“ šećera tamo uza zid. Uja je imao dva psa. Jedan se zvao Tambel, drugi ne znam kako, zaboravio sam. To ime sam zapamtio baš zbog toga što je jednog jutra bilo veliko uzbuđenje u kući, ali je sve moralo biti primljeno takvo kakvo je i brzo zaboravljeno, jer je Tambel bio ljubimac Ujin. Pas je, inače, bio lepo vaspitan, ali se zaboravio i digao zadnju nogu redom uz sve te kristalno bele glave šećera, što je na njima ostavilo nemio žut trag. Toga dana Uja nije više izlazio iz svoje sobe, a niko sve to nije smeo više ni da pomene.

Uja je voleo nas decu i neki put nas je izvodio na Kalemegdan. Sećam se, jednom, na ulasku u park stoji jedan gospodin sa velikim fotografskim aparatom na nogarima i presreće prijatelje. Bila je dugo u kući, pa izgubljena, jedna žuta fotografija staroga gospodina sa dvoje dece koje drži za ruke. Gospodin sa aparatom bio je Marko Stojanović, poznati advokat (njegova je kuća ona u kojoj je danas Akademija likovnih umetnosti na čošku ispred Kalemegdana). On je bio jedan od prvih amatera fotografa u Beogradu.

Sve ovo je bilo pre 1900. godine, kada je Uja umro. Zaboravio sam štošta iz toga vremena. Ipak, sećam se još ponečega. Tako, na primer, venčanja kralja Aleksandra i kraljice Drage. Gledao sam povorku sa prozora. Bio je tu i fijaker i sve ostalo, ali sve što mi je još jasno ostalo u pamćenju bila je slika komandanta garde kako napred jaše, debeljuškast, nakićen, sa „dušankom“ preko ramena, sa perjanicom, sa sabljom i celim dekorom, na konju koji se poigrava i propinje... i, odjednom, kolan puče ili se smaknu i konjanik sede na kaldrmu. Garans-čakšire su mu pukle niz celu butinu i gromko je sve tresnulo... To sam najbolje zapamtio.

STEVAN SREMAC

Da ne bih propustio ili da se posle ne bih vraćao, ispričaću još ponešto što je vezano za kuću Jovana Đorđevića. Iz Sente je Uja doveo i tri svoja sestrića, koji su ostali bez roditelja. Dao ih je u školu, ali dvojici škola nije išla, te je jedan morao otići u šnajderske a drugi u limarske šegrte. Treći je učio dobro; to je bio Stevan Sremac. Možda bi bilo korisno da se ovde zabeleži i neki još nepoznat detalj o njemu. U vreme o kome je ovde reč Sremac je stanovao sa Miletom Krpom kod neke žene koja je izdavala sobe za samce, u kući na uglu Jevremove ulice, ispod zgrade Klasne lutrije. Sremac je voleo svoju majku, koja mu je bila sestra od tetke, i dolazio je na supu sa rezancima, kakve je valjda zapamtio iz detinjstva u Senti ili Bečkereku, a zatim bi išao dalje na ručak u kafanu, jer je „kafanski kost bolji od svakog domaćeg“. Jednom tako, dok se supa kuva, on zavija cigaretu. O, to je bio čitav ritual. Prvo se otvori crna lakovana kutija sa inkrustacijama od sedefa u kojoj je žut svileni duvan, a odozgo knjižica papira „Žob“. Odvoji se jedan listić i zalepi za kraj usne, zatim se knjižica vrati, a listić savije između palca i kažiprsta, napuni se duvanom, zavije, papir olizne a vrhovi cigarete otkinu. Palilo se upaljačem iz koga je virio dug žut gajtan sa kićankom na kraju, pa kad se kresne, vrh mu se samo zažari. To je sve traajalo, a ako bi ko iz predusretljivosti pokušao da mu šibicom pomogne, pokvario bi mu celo zadovoljstvo. Nego, da se vratimo supi sa rezancima: kuva se ona na šporetu, a moja majka će tek: „Dokle ćeš tako, Stevo, imala bih dobru priliku,

što se ne bi ože...“ Nije moja majka stigla ni da dovrši rečenicu, a on je već zgrabio šešir i štap (imao je svoj naročiti štap, običan, jak, ali od višnjeva drveta koje se pod šakom grejalo i mirisalo i to je on naročito voleo) i bez reči nestao. „Čekaj, Stevo... evo supa...“ Ode on.

Odlazili smo ponekad do njega. Davao nam je papir i bojice, one male školske, u dugmićima. Sam ih je nekad upotrebljavao, pa valjda više nije hteo. Bilo je leto, vrućina. Prostrana avlija sa kaldrmom i prkosom između kamenja. Na sredini veliki dud. Pod dudom sto, a pod stolom šafolj sa vodom, a u njega Sremac spustio noge. Piše. Piše i sam se smeje sećajući se, valjda, nekih starih detalja iz svoga Banata. Sremac je dobro i crtao. Dugo je u kući bila jedna sveska na čijim je koricama pisalo: „Bal u Elemiru ili čovekova tragedija.“ To je bio rukopis u stihovima a sa originalnim crtežima perom pa akvarelisanim. (Gde li je sada ta sveščica?) Moja majka se ljutila jer je, kaže, on tu ismevao banaćanske devojke, njene starije rođake i prijateljice. Kod Sremca je, valjda kao još sasvim mlad gimnazijalac, dolazio i Milutin Bojić, možebiti da mu pokaže svoje prve pesme. On je Sremcu bio rod po Maci, ženi Sremčevog brata Joce, koja je, opet, bila sestra Bojićevog oca. Odlazio sam sa majkom i u njihovu kuću, tu je, s desne strane u Sremskoj ulici, bila njihova papuđzijska radnja, a ostrag u dugačkoj avliji, soba do sobe, njihov stan.

Jednom je vodio nas decu šetnom lađom do Smedereva i natrag. Prolazili smo pored Ritopeka. Tu jedan visok obronak pada u Dunav, a na njemu staro seosko groblje, mali krstovi pod ogromnim lisnatim drvetom: „Eto“, kao za sebe reče, „kad čovek umre, najbolje bi bilo tako tu... pa se pretvori u ono zeleno lišće... ptičice odozgo pevaju...“

GOSPOĐA PAULINA I NJENIH DVADESET ČETVORO DECE

Na Dorćolu je stanovalo više značajnih ljudi u sobama za samce, pa se i seljakalo. Idu, tako, taljige natovarene knjigama, i ponečim još. Za taljigama, ostrag, ide polako čovek ćelav a sa bradom (liči na Sokrata). Na ruci mu visi kao neki krug opšiven crvenim somotom. Bio je to Milovan Glišić, a ono što nosi stavlja prvo odozgo na onu izribanu dasku, jer nema poverenja, a nosi ga sam u ruci jer je od izuzetne važnosti.

Kad smo već dotakli i privatni život nekih istaknutijih ljudi tadašnjeg Beograda, dodajemo reč-dve i o Vladanu Đorđeviću, za koga svakako nije potrebno podsećati ko je i šta je značio baš za sam razvoj Beograda kao varoši, ali iz čijeg se života možda nedovoljno poznaju neki detalji koje beležim. Nešto sam video, a nešto iz razgovora roditelja tada čuo. Vladan je venčao moga oca i moju majku i dolazio je tako poneki put pred podne u našu kuću. Nosio je cilindar, išao polako, sa rukama na leđima i sa abonosovim štapom sa srebrnom drškom. Jednom ga pita moja majka: „Kako je kuma?“ Kaže on: „Eno je, čeka opet prinovu.“ „Pobogu, kume, pa koje je to već po redu? O, sirota žena.“ „E, kumo, šta bi htela?... da ga, valjda, držim zaključanog u verthajm kasi...“ Bio je korpulentan, krupan u glasu i u izrazima. Docnije sam tek, iz razgovora starijih, doznao da je, dok je studirao u Beču, upoznao gospođicu Paulinu, a jednoga dana, po povratku u Beograd, zvao ga ujak, ili stric, koji je o njemu vodio brigu i školovao ga, i kazao mu: „Hajde, obuci se lepo, idemo.“ „Kuda ćemo to?“ „Videćeš.“ I pravo u Zemun, a u zemunskoj

Donjoj crkvi čeka mlada i drži dete u pelenama na ruci. Tako se Vladan venčao, a posle mu je supruga Paulina darovala još dvadeset i troje dece. Gospođa Paulina je bila puna, flegmatična osoba; pričalo se da ni sama nije tačno znala koliko je kada dece bilo i da čak poneko nije ni razlikovala. Poneko je brzo zaboravljala. Mnogo ih je rano pomrlo. Njihova kuća (u Makedonskoj ulici) bila je prostrana, na sprat. Dole su bile prostorije za prijem (divio sam se u „turskom“ salonu – Vladan je bio i poslanik u Carigradu – persijskim ćilimima i jednom velikom fenjeru, valjda iz kakve stare džamije). Tu je bila i njegova soba za rad u kojoj je napisao sve ono i onoliko mnogo koliko je napisao. Tu je bila i velika trpezarija, a pozadi kujna i ostale prostorije domaćinstva, kao i one za posluhu. Dalje dole bila je velika bašta, u kojoj su takođe, ponekad, pravljene prijeme. Cela ta kuća je rasturena tek za vreme Prvog svetskog rata.

U ŠKOLI

Godine 1900. umro je Jovan Đorđević i moji roditelji su Gostavili Knez Mihailovu ulicu. Preselili smo se negde u blizini Saborne crkve. Pošto tada još nisam bio napunio sedam godina, nisu hteli da me prime u osnovnu školu. Zato su me dali u luteransku, u ulici Vuka Karadžića. Tu je bila jedna velika avlija (do današnje zgrade Akademije nauka), sa ulice je bila crkva a u dvorištu su bile dve učionice, za mlađe i starije. Mlađima se bavila „Tantika“ i učila nas da pevamo „komt ajn fogel geflogen sect zih nider auf majn fus“... itd. (ne pišem nemački jer nas slova nisu ni učili nego samo kako se peva), a pored pesme pravili smo i slike od „čupaka“ za koje je svako od kuće donosio stare vunice raznih boja pa se posle to čupkalo i od rastresene vunice lepile šarene kombinacije presovane na hartiju – skoro kao neko apstraktno slikarstvo. To je bio tzv. „kinderšul“.

Iduće godine pošao sam u osnovnu školu. Škola je bila na ćošku tadašnje Dubrovačke i Gračaničke ulice, gde je danas velika zgrada škole „Braća Ribar“. Tada je tu bila samo jedna prostrana ograđena avlija sa dve prizemne zgrade, odvojeno za muške prema Sabornoj crkvi, a za ženske prema Kalemegdanu (gde je danas Francuska ambasada). Čak i ime na učiteljice se još sećam. Zvala se Živka Bujdićka. Bili smo, razume se, kao sva dečurlija sveta i dobro se sećam da su jednom najzaslužnijeg, ne sećam se više šta je učinio, dobro opalili po turu prutom i da je slinio. To je obavio „famulus“. Bio je jedan muški i jedan ženski („tetskica“). Bili su to muž

i žena. Stanovali su u kući usred dvorišta i bili domari škole. Za kaznu se, inače, stajalo u ćošku razreda ili sedelo u „magarećoj klupi“. Pored ostala dva-tri osnovna predmeta, predavana je „veronauka“ i razredi su naizmenice nedeljom išli u crkvu. Na nas je bio red svakih osam nedelja. Zadaci su pisani „križuljom“ na crnoj tablici, a brisalo se sunđerčićem koji je visio sa strane na kanapu. Ne znam kako, tek jednom sam progutao poveliku takvu pisaljku i posle morao da jedem samo gust kašast krompir dva-tri dana dok opasnost nije prošla.

Za Vrbicu su sve osnovne škole išle u povorkama do Saborne crkve gde je bila završna svečanost. Tu su majke dovodile i ostalu mlađu decu. Ko god je to mogao, za Vrbicu je oblačio decu u nove haljine. Celo popodne i večer kroz Beograd su zvonili zvončići okačeni trobojnim pantljikama deci o vrat.